

LOGOPEDICKÁ INTERVENCE U DÍTĚTE S NARUŠENÝM VÝVOJEM ŘEČI

Pro logopedickou praxi je nutné znát zákonitosti vývoje řeči u dětí s narušeným vývojem řeči, aby se mohla logopedická intervence neustále zlepšovat, aby mohla být dětem s touto poruchou poskytnuta péče na co nejvyšší úrovni. Musíme znát rozdíly ve vývoji mezi dětmi intaktními a děti s narušeným vývojem řeči, abychom mohli z těchto rozdílů vyvodit určité důsledky a podřídit jim, nebo přizpůsobit následnou péči.

Cílem výzkumu je zaznamenat průběh logopedické intervence u dítěte s narušeným vývojem řeči, aby bylo možné zhodnotit její výsledky a vyvodit závěry pro další postupy péče a logopedické intervence pro děti s touto poruchou. Dále pak zmapovat průběh vývoje řeči a logopedické intervence jako podklad pro další práce a výzkumy.

Téma práce: Zjistit, jak probíhá logopedické intervence v mateřské škole u chlapce, u něhož byl diagnostikován narušený vývoj řeči a rysy vývojové dysartrie.

Na základě podrobné kazuistiky a dlouhodobého pozorování se snažím nastínit, jak probíhá logopedická intervence v rámci mateřské školy u chlapce s danou diagnózou a jaké má výsledky.

Hlavním cílem práce je analyzovat postupy logopedické intervence u chlapce, u něhož byl diagnostikován narušený vývoj řeči a rysy vývojové dysartrie.

Dílčí cíle:

- analyzovat a popsat postupy logopedické intervence, se zaměřením na individuální logopedickou péči i skupinové logopedické péče, v jednotlivých měsících od listopadu do března;
- prezentovat materiály a pomůcky aplikované v rámci logopedické intervence;
- zhodnotit stav komunikačních schopností v období od září do března.

V práci jsem použila metodu kvalitativního výzkum, kazuistiku jako výzkumnou metodu a tyto výzkumné techniky:

- a) aktivní pozorování;
- b) analýza dokumentů;
- c) volný rozhovor s logopedy.

Tyto metody výzkumu jsem zvolila, protože při zaznamenávání dlouhodobějšího vývoje je nutné pozorovat zkoumaný objekt po delší dobu. Analýza dat je nezbytná, abych mohla využívat informace, které jsem ještě nemohla zaznamenat osobně a nemám na jejich získání kvalifikaci. Rozhovor s pedagogy je také nutný kvůli dlouhodobějšímu pohledu na věc – relevantní informace. 1 zkoumanou jednotku jsem zvolila, protože tato metoda výzkumu je časově velmi náročná a při zkoumání více osob by tak nebyla možná. Mezi výhody těchto metod bezesporu patří nutnost hlubšího ponoření do problematiky, jako nevýhodu spatřuji právě časovou náročnost a možné subjektivní hodnocení.

Vzhledem k tomu, že se v práci zabývám kasuistikou – případovou studií, rozvojem schopností u konkrétní a značně specifické narušené komunikační schopnosti, zkoumám tedy pouze jeden případ, ovšem z dlouhodobého hlediska.

Plán pozorování

Chlapce jsem pozorovala po dobu pěti měsíců při jeho celodenní činnosti v mateřské škole. Tato činnost zahrnovala ranní společný kroužek s logopedkou, volnou hru s ostatními dětmi, samostatnou činnost, individuální logopedickou intervencí. Případně jsem s chlapcem prováděla samostatnou aktivitu osobně.

Ukázka z pozorování:

Listopad

I nadále, v měsíci listopadu probíhá v mateřské škole individuální logopedická intervence poměrně pravidelně. Pokud děti z nějakého důvodu nechodí na logopedii individuálně, téměř každý den je tu zajištěna alespoň minimální logopedická péče skupinová.

Během tohoto měsíce proběhlo u Honzíka individuální logopedické sezení celkem třináctkrát. Podle individuálního plánu logopedické péče by měl Honzík:

- procvičovat hlásky T, D ve slabikách, slovech i ve větách;
- rozvíjet jemnou motoriku a grafomotoriku;
- určovat začáteční hlásky ve slovech;
- procvičovat a rozvíjet předmatematické představy.

Dále by logopedky měly s chlapcem opakovat dechová a artikulační cvičení, podporovat, rozvíjet jeho fonemický sluch a gramatickou stránku věty např. za pomoci jazykových her. Doporučená je také společná rytmizace říkanek a písniček.

Shrnutí

Během měsíce října se s chlapcem více či méně úspěšně podařilo:

- nadále procvičovat hlásky K ve slabikách, ve slovech – na začátku a na konci slova, obě polohy se daří poměrně dobře;
- další pokus o vyvození hlásky G, která se daří pouze ve spojení s hláskou H a ne vždy, s ostatními hláskami se nedaří vůbec, po několika neúspěšných pokusech bylo od hlásky G upuštěno;
- vyvozování hlásky T, zpočátku byla často zaměňována za hlásku K, kterou už měl Honzík zafixovanou, po dalších pokusech se jí podařilo vyvodit pouze částečně, je nutné vylepšit polohování jazyka.

Dále během tohoto měsíce logopedky pravidelně s chlapcem opakovaly dechová a fonační cvičení, a stejně tak i cvičení artikulační. Během individuálních logopedických sezení procvičovali také oromotoriku, poznávání základních barev. Často se zaměřovali také na cvičení fonemického sluchu, analýzu slov a rytmizaci.

Ukázka

Nácvik hlásky K: napodobování zvuků zvířat ko-ko-ko-dák, ku-ku-ku
ve slovech: kůň, kočka, kluk, žabák

Dechová cvičení: cvičení na usměrnění výdechového proudu a nácvik nádechu nosem.

Oromotorika: závody dvou koníků – logopedka s chlapcem si dají závod, kdo s koníkem dojede dál. Napodobují zvuk klusu koně (uvolňování jazyka, příprava na hlásku R), kdo vydrží déle, vyhrává. Děti tento cvik velmi baví, protože mají motivaci – vítězství.

Analýza slov: vytleskávání slov od jednodušších k těžším, podle obrázků – má-ma, tá-ta, če-pi-ce, kra-bi-ce. Vytleskávání se Honzíkovi daří dobře, dokonce spočítá vytleskané slabiky.

Tento měsíc byl opět pro Honzika poměrně náročný. Podařilo se mu vyvodit novou hlásku T, procvičit hlásku K, kterou se naučil v předchozím měsíci v běžných slovech. Bohužel se ani tento měsíc nepodařilo vyvodit hlásku G. I když úspěchy přicházejí pomalu, jsou zřetelné.

Možné problémy při výzkumu

Jako možný problém vidím neochotu rodičů k poskytnutí informací o dítěti. Dalším problémem by se mohlo stát to, že dítě nezaznamená žádný vývoj a pokrok za dobu pozorování, ovšem i to pro mě bude znamenat výsledek. Jako etický problém možná vidím podrobné zkoumání osobních dat jedince, což je ale při výzkumu tohoto typu nezbytné.

Analýza dokumentů

Chlapec – Honzík

Věk: 6,5 let

Diagnóza: opožděný vývoj řeči, dle neurologického vyšetření aberantní ve smyslu vývojové dysartrie

Školní docházka: roční odklad

Logopedická intervence: individuální, skupinová

Nástup do MŠ: září 2007

Poslední logopedické vyšetření: říjen 2009

Rodinná anamnéza

Chlapec je prvním dítětem své matky, těhotenství bylo také její první. Chlapec se narodil v jejích sedmnácti letech. Jak je uvedeno ve zprávě z psychologického vyšetření chlapce z 12.11.2009, matka o těhotenství nevěděla až do šestého měsíce, do té doby údajně také ani necítila žádné pohyby plodu. Několik dní po porodu u matky propukla laktační psychóza, proto byla od 3 měsíců věku chlapce hospitalizována v psychiatrické léčebně. Od té doby se o chlapce stará babička, jeho matka se o něj prakticky nestará a nejeví žádný zájem o něj pečovat. Asi po dvou letech od poslední hospitalizace po porodu se ataka vrátila a byla opětovně hospitalizována v psychiatrické léčebně pro schizofrenii. V poslední době je

ambulantně sledována na psychiatrii a aktuálně se již delší dobu nenachází v České republice. Otec chlapce nebyl v žádných dokumentech uveden.

Babička projevuje o chlapce velký zájem a snaží se pro něj vytvářet podnětné prostředí, její spolupráce s mateřskou školou je na velmi dobré úrovni. O chlapce se stará prakticky od narození a má k němu silný vztah, proto usilovala o jeho svěřením do své péče. Nyní je již Honzík v pěstounské péči babičky.

Osobní anamnéza

Jak již bylo zmíněno, matka o svém těhotenství nevěděla až do 6. měsíce, přesto porod proběhl bez komplikací, spontánně, záhlavím. Od ledna 2004 (6 měsíců jeho věku) byl chlapec sledován, následná operace proběhla v květnu roku 2005.

Podle babičky je Honzík již od narození velmi klidné dítě, nikdy se nevztekal, ani neprojevoval žádné negativistické sklony. Celkově je výchovně snadno zvládnutelný, dosud s ním neměla žádné problémy. V noci spává klidně, nepřerušovaně, stejně tak i po obědě (dříve spával až čtyři hodiny).

Vývoj řeči

První slůvka začal používat okolo jednoho roku. Jednalo se o klasické první jednoslovné věty, např. mama, baba, děda. Poté se však řeč poměrně dlouhou dobu téměř nerozvíjela. Asi do tří let věku používal pouze asi 10 – 20 slov. Jejich kombinace se objevovaly pouze ojediněle. Do tří let se neobjevovala (nebo jen minimálně) tendence napodobovat dospělé v řeči. Do té doby používal k porozumění především gesta a mimiku, kterými se v běžných denních režimových situacích dorozuměl bez problémů. Po třetího roku věku také začal navštěvovat logopedii.

První kroky se u chlapce objevily okolo 9. měsíce. Kolem tří let se uměl sám najíst a oblékl si bundu i tričko a přes den již chodil sám na záchod.

Komunikační schopnosti

Podle logopedického vyšetření z října roku 2009 vážně řeč ve všech jazykových rovinách.

Foneticko-fonologická jazyková rovina

Zjevné nedostatky nadále přetrvávají v oblasti výslovnosti, vlivem dysartrie je řeč obtížně srozumitelná a artikulačně silně neobratná. Hlávky, které se chlapci daří vyslovovat izolovaně, v běžné řeči často zaměňuje, úplně vynechává, nebo přehazuje. Některé hlávky stále ještě nedokáže ve zvuku vůbec napodobit (např. hlávku N dokonale zopakuje jen ve

slabice NE, v ostatních ji buď úplně vynechává, nebo zaměňuje za hlásku L, nebo H). Při snaze o opakování slov, je často opakuje jen zvukově, rytmicky podobně. Umí se již více přiblížit melodii slova a dodržet počet slabik daného slova, což dříve nezvládal. Většinou nedořikává konce slov a celkově slova ve velké míře komolí. Velmi často se v jeho řeči vyskytují mogilálie, paralálie a přesmyky (Veha = Eva, eha = jedna, bavó = balón, hahoha = jahoda, poha = bota, mohý = motýl, pihaý = špinavý...). Velké potíže chlapci dělají také souhláskové shluky. Podle logopedického vyšetření z října roku 2009 ve zkoušce Wepmana a Matějčka (sluchové rozlišování nesmyslných slov) chyboval v jedenácti případech z dvaadvaceti. Vázla u něj také zpětná vazba a zkouška jazykového citu při logopedickém vyšetření se bohužel nedala uskutečnit pro nepochopení slovní instrukce.

Morfologicko-syntaktická jazyková rovina

Honzík v běžné řeči hovoří pouze v krátkých, jednoduchých větách i na otázky dává většinou pouze jednoslovné odpovědi. Co se týče gramatické struktury vět, které jsou u Honzíka k slyšení velmi sporadicky, je nápadně málo rozvinutá. Téměř vůbec nepoužívá zájmena, předložky a slovesa neumí použít ve správném tvaru.

Lexikálně-sémantická jazyková rovina

Honzíkova slovní zásoba se pomalu rozšiřuje, stále je však velmi chudá. Výbavnost slov je velmi slabá, stejně tak vážne i reprodukce právě slyšených slov. U chlapce je také možné pozorovat zjevně slabou paměť na slovní celky, což potvrzuje jeho schopnost odpovídat pouze v jednoduchých, jednoslovných větách. Naopak slova protikladná již dokáže většinou vytvořit správně.

Pragmatická rovina

Honzík má velmi rád společnost dospělých, rád a ochotně s nimi spolupracuje a plní jejich požadavky. Jeho komunikace s nimi i s jeho vrstevníky je však omezená na nezbytné minimum. Často komunikuje jednoslovně, nebo neverbálně.

Honzíkova **oromotorika** se také neustále zlepšuje. V této oblasti dělá velké pokroky. Přesto je však stále nutné ji intenzivně a pravidelně procvičovat, aby rozvoj pokračoval. Dosud jsou patrné nedostatky v oblasti polohování jazyka. Konkrétně se někdy nedaří kruhový pohyb kolem rtů.

Perceptivní složka řeči odpovídá chlapcovu rozumovému nadání, v základech je rozvinutá. Pojmové myšlení se u něj rozvíjelo opožděně.

Výslovnost

Chlapcova výslovnost je nekonztantní. Hlásky, které se izolovaně daří ve zvuku nebo ve slabice, ve slovech zaměňuje, vynechává, nebo přehazuje. Výrazné potíže mu dělají souhláskové shluky. Když určitou hlásku procvičuje, zapomíná se soustředit a správně vyslovovat hlásky ostatní, které již dříve procvičoval a dařily se mu lépe než nyní.

- **Samohlásky** se chlapci daří spolehlivě vyslovovat izolovaně, ale většinou i ve slovech a běžné řeči
- Dvojhlásku **OU** zaměňuje za **Ó**.
- Hlásky **V** se daří izolovaně, ve slabice, i na začátku slov, v řeči ji jinak zaměňuje za hlásku **H**, nebo hlásku **V** úplně vynechává (mogilálie).
- Hlásky **F** se také daří jak izolovaně, tak ve slabice a v jednoduchých slovech, zatím ale není fixována v řeči.
- Hlázky **P**, **B** a **M** se daří vyslovovat jak izolovaně, tak ve slabikách i jednoduchých slovech.
- Hlázky **T**, **D**, **H**, **J**, se daří ve slabice, i v jednoduchých slovech, ještě ale nejsou fixovány v běžné řeči.
- Hlásky **N** se daří pouze ve slabice „NE“, v běžné řeči, ani ve slovech se zatím vyslovit nepovedla
- Hlásky **K** se daří izolovaně, ve slabice, i v jednoduchých slovech, zatím ale není fixována v běžné řeči.
- Hlásky **CH** se zatím nedaří vůbec, ani izolovaně – ve zvuku.
- Hlásky **G** se také nedaří vůbec, ani izolovaně - ve zvuku.
- Hlásky **J** se daří izolovaně, stejně tak ve slabice, v běžné řeči je často zaměňována za hlásky **H**.
- Při vyslovování hlásky **L** ve slovech se ve většině případů vyskytuje mogilálie (úplné vynechání dané hlásky), hlásky se někdy začíná dařit izolovaně, nebo v některých slabikách.

Sibilanty

- a) Ostré sykavky

- Hlásku **C** ve slovech a v běžné řeči často zaměňuje za hlásku **S**, nebo ji úplně vynechává (mogilálie), izolovaně se však začíná dařit zvuk hlásky **C**.
- Hlásky **S** je ve slovech, nebo v běžné řeči vyslovována velmi nejasně nebo zaměňována za hlásku **Š**, izolovaně se však začíná dařit zvuk hlásky **S**.
- Hlásky **Z** je vyslovována také nejasně, nebo zaměňována za hlásku **S**.

b) Tupé sykavky

- Hlásky **Č** je v řeči často zaměňována za hlásku **S**, nebo **Š**.
- Hlásky **Š** se někdy začíná izolovaně dařit, jindy (především v běžné řeči i ve slovech) bývá stále zaměňována za hlásku **S**, nebo ji úplně vynechává.
- Hlásky **Ž** je v běžné řeči i slovech vyslovována nejasně, nebo zaměňována za hlásku **S**, nebo **H**, případně ji úplně vynechává (např. hysaha = žízala).

Vibranty

- Hlásky **R** je úplně vynechávána (mogilálie).
- Hlásky **Ř** je také vynechávána, nebo zaměňována za hlásku **S**.

Celkově můžeme pozorovat velkou artikulační neobratnost.

Dále budou charakterizovány dílčí složky osobnosti chlapce.

Sluchová a zraková percepce

Fonematický sluch je u chlapce zatím velmi nezralý. Nedokáže spolehlivě rozeznat nádechovou slabiku či hlásku. Obtíže má především se sluchovou diferenciací zvukově podobných slabik a hlásek. Sluchově verbální paměť má Honzík také slabou. Nenáročné věty (například v básničkách a říkankách) opakuje se značnými redukcemi i inverzemi a jednotlivá slova často komolí. Dlouhodobá paměť je také na nízké úrovni - jednoduché říkanky, které se naučil již dříve, zapomíná, aby se tak nestalo, musí si je neustále připomínat. Dobře mu jde rytmizace slov a jejich rozklad na slabiky, v úkolech tohoto typu většinou nedělá chyby.

Chlapcova vizuální diferenciací je nezralá, obtíže mu činí především rozlišování tvarů a vertikálních symetrií.

Rozumové schopnosti

Rozumový vývoj chlapce probíhá dlouhodobě s vývojovým opožděním. Podle psychologického vyšetření z listopadu roku 2009 aktuálně odpovídá dolní hranici

tzv. hraničního pásma mentální retardace. Opoždění vykazuje oblast verbálního myšlení, jak jsem již zmínila a stejně tak i oblast myšlení názorového. Všeobecné znalosti, z hlediska budoucího nástupu povinné školní docházky, pomalu postupně dozrávají, ale i v této oblasti je potřeba další záměrné rozvíjení. Nyní (v 6,3 letech) je schopen na požádání říct svoje jméno, věk i bydliště. Je schopen bez problémů pojmenovat základní barvy.

Předmatematické představy se také úspěšně zlepšují. Honzík bezpečně zná číselnou řadu do deseti, často napočítá i nad deset. Aktuálně umí odpočítat předměty do šesti prvků, v oboru do pěti prvků zvládá jednoduché počty a rozliší větší nebo menší počet. Stejně tak rozdíly ve velikosti zvládá spolehlivě rozlišit, naproti tomu prostorové vztahy dělají Honzíkovi problémy a určuje je velmi nejistě.

Grafomotorika a motorika

Grafomotorika zůstává vzhledem k věku méně rozvinutá (neobratnost a dyskoordinace) než u ostatních intaktních dětí a lze očekávat přetrvávající oslabení grafomotorické složky i ve školním věku, které může v budoucnu způsobovat značné problémy. Honzíkova kresba je chudá obsahově i ve formálním provedení. Schopnost grafické nápodoby písma se příznivě rozvíjí – již se naučil psát některá tiskací písma, což ho velmi baví, umí se i podepsat. Nápodobu psacího písma, nebo počtu zatím nesvede.

Somaticky je Honzík přiměřeně vyspělý chlapec, probíhá u něj druhá dentice. Úroveň schopností hrubé motoriky je přiměřená diagnóze, jsou zřejmé určité nedostatky v oblasti hrubé motoriky.

Honzíkova laterálita byla vyhodnocena jako souhlasná, pravostranná.

Sociální vztahy a pozornost

První kontakt s neznámými osobami navazuje Honzík velmi nejistě, opatrně a pozvolna. Následně mu však nedělá problém kontakt udržet na dobré úrovni. Při individuální logopedické péči i jiných činnostech ochotně spolupracuje a snaží se.

S pozorností žádné problémy zaznamenány nebyly. Nad nabízenými aktivitami a činnostmi ji udrží dostatečně dlouho. Když se k řízeným aktivitám přidá přímé vedení nějaké autority pracuje poměrně vytrvale. Na ocenění dospělým mu velmi záleží, vyhledává jejich pozornost, nevdá mu jejich společnost. Honzíkova práceschopnost z budoucího školského hlediska je dostatečná, ostatní složky však stále neodpovídají potřebné úrovni.

Honzíkova sociální zralost je také dostatečná. Odloučení od babičky zvládá bez problémů a sociální chování ve skupinách (např. v mateřské škole) je přiměřené jeho věku.

Chlapec má rád svůj pracovní sešit, který mají zavedeny všechny děti v logopedické třídě (– pracují s ním v MŠ i doma s rodinou). Honzík podle něho ochotně spolupracuje jak v MŠ, tak doma s babičkou.

S dětmi v MŠ komunikuje více než dříve, nyní se s nimi již lépe dorozumí. I s nimi však komunikuje velmi stroze.

Na základě studia dokumentace lze říci, že:

Chlapec ve věku 6,3 let s diagnózou opožděný vývoj řeči, dle neurologického vyšetření aberantní ve smyslu vývojové dysartrie, má odloženou školní docházku. Jeho rozumový vývoj je podle psychologa na spodní hranici tzv. hraničního pásma mentální retardace. V rozvoji řeči dělá Honzík mírné pokroky, ale postupuje stále velmi pomalu, stále je u něj patrná také chudá slovní zásoba. Nesporně nadále potřebuje intenzivní logopedickou péči, nejlépe v mateřské škole kterou navštěvuje.

Doporučení pro logopedickou intervenci

- Pokračovat se stimulací celkového rozvoje v intenzivní logopedické péči v logopedické třídě mateřské školy.
- Pravidelně procvičovat oromotoriku, zaměřit se především na cvičení jazyka a rtů (za tímto účelem je možné využít prvků myofunkční terapie).
- Často a pravidelně s chlapcem opakovat dechová a fonační cvičení, tím upevňovat ovládání výdechového proudu.
- Stále rozvíjet aktivní (i pasivní) slovní zásobu, využívat multisenzoriální přístup.
- Využívat přirozené situace, hru i obrázkový materiál (využívat toho, že chlapec rád pracuje se svým pracovním sešitem).
- Podporovat tvorbu vět a správnou gramatickou stavbu vět (využívat modelové věty na procvičování předložkových vazeb, spojek, zvrtných zájmen...).
- Rozvíjet fonematický sluch, využívat hrových aktivit pro rozlišování a napodobování zvuků, hlásek, vytleskávat slova.
- Rozvíjet hrubou motoriku, jemnou motoriku i grafomotoriku.
- Rozvíjet jazykový cit (rýmy, tvorba slov, protikladů...).
- Cvičit sluchově verbální paměť (říkanky a písničky s rytmiizací, opakovat věty, dvojverší...).

- Hodně využívat rytmiizaci s pohybem.
- Při vyvozování hlásek postupovat podle artikulační náročnosti i schopností dítěte.
- Průběžně procvičovat hlásky, které se izolovaně daří v jednoduchých slovech (P, B, M, V, F, T, D, H, J, K...), tvořit věty a slova obsahující tyto hlásky.
- Pokusit se o vyvození hlásky L ve všech pozicích, následně ji procvičovat a fixovat hlásku L v řeči.
- Pokusit se o vyvození hlásky N ve všech pozicích, následně ji procvičovat a fixovat v běžné řeči.
- Procvičovat sykavky, které se izolovaně začínají dařit (hlásky S a Š) ve slovech a jednoduchých větách, snažit se vyvodit zvuky ostatních sykavek.
- Pokoušet se o zvukovou nápodobu ostatních hlásek (CH, G, měkčení, CSZ, Č, Š, Ž).
- Samozřejmě pozitivně oceňovat zlepšení, úspěch i snahu a spolupracovat s rodinou.

V psychologické zprávě z listopadu roku 2009 psycholog za vhodné považuje dát chlapci šanci zahájit školní docházku v příštím školním roce 2010/2011 v základní škole, která je přidružená k mateřské škole, kterou nyní navštěvuje a je zde adaptovaný. I v budoucnu, po nástupu povinné školní docházky bude nutný individuální přístup ze strany pedagogů, což tato základní škola umožňuje. Nutné je samozřejmě také pokračovat v individuální logopedické péči i na základní škole. Bohužel, vzhledem ke sníženému rozumovému nadání chlapce je však pravděpodobnost potíží či selhání ve výukovém programu základní školy poměrně vysoká.

Námět k modifikaci výzkumného návrhu

Určitě bych považovala za prospěšné rozšířit výzkumný vzorek. Například na tři kasuistiky s podobnou diagnózou, nejlépe identickou, aby bylo možné výsledky logopedické intervence porovnávat u více případů. Zkoumané případy by mohly navíc z jiných školských zařízení, takže bych mohla porovnat přístupy jednotlivých pracovišť k této diagnóze.

Literatura

- ALLEN, E., MAROTZ, L. *Přehled vývoje dítěte od prenatálního období do 8 let*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-055-0
- DLOUHÁ, O. *Vývojové poruchy řeči*. Praha: Alexej Novák, 2003. ISBN 80-239-1832-X
- KLENKOVÁ, J. *Kapitoly z logopedie I*. Brno: Paido, 2000. ISBN 80-85931-88-5
- LECHTA, V. a kol. *Terapie narušené komunikační schopnosti*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-961-5
- NOVÁK, A. *Vývoj dětské řeči: fyziologie, jeho poruchy, diagnostika a léčba*. Praha: Vlastním nákladem, 1999.
- PEUTELSCHMIEDOVÁ, A. *Logopedické minimum*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. ISBN 80-244-11233-0
- SOVÁK, M. *Logopedie předškolního věku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989
- STARÁ, M. *Od prvního hlasu k prvním slovům*. Praha: Tech-market, 1996. ISBN 80-902134-0-5
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-77184-803-4
- VYŠTEJN, J. *Dítě a jeho řeč*. Beroun: Baroko & Fox, 1995. ISBN 80-85-642-25-5